

WARMIŃSCY KOMPOZYTORZY NA TLE POLSKICH TWÓRCÓW SYMFONII W STYLU KLASYCZNYM W XVIII WIEKU

Treść: — Wstęp. — I. Polscy kompozytorzy symfonii XVIII w. — II. Warmińscy kompozytorzy i kapele w XVIII w. — III. Ogólna charakterystyka polskiej twórczości symfonicznej. — Zusammenfassung.

WSTĘP

Twórczość polskich symfoników XVIII wieku jest bardzo mało znana. Jednak wcale nie była słaba liczebnie, ani jakościowo. Polska w XVIII wieku znajdowała się w odmiennych warunkach ekonomicznych w porównaniu z innymi państwami Europy. Na Zachodzie nastąpił rozkwit miast. Powstały nowe formy zbiorowego muzykowania — publiczne koncerty. W Polsce tego okresu, głównym terenem uprawiania symfonii były kapele dworskie, a przede wszystkim kapele kościelne i klasztorne. Miasta jeszcze nie dysponowały salami koncertowymi. Kościoły, które wtedy były wykorzystywane do zebrań sejmików powiatowych, służyły także jako sale koncertowe. Znanych jest ponad 100 różnej wielkości kapel, rozsianych po całym kraju, które grały zarówno w kościołach, jak i służyły do celów świeckich. Symfonie grane były przed lub po sumie, co z czasem około 1800 roku doprowadziło do tego, że symfonia zastąpiła w mszy Tadeusza Mrozowskiego śpiew graduatu¹.

Na Warmii było kilka kapel kościelnych, między innymi w Dobrym Mieście, Lidzbarku, Olsztynie, Braniewie, św. Lipce i Reszlu².

I. POLSCY KOMPOZYTORZY SYMFONII XVIII WIEKU

Pierwszym polskim kompozytorem symfonii w stylu klasycznym jest ks. Jacek Szczerkowski (1718–1773) — jezuita działający w bursie krakowskiej. Niestety jego symfonia zaginęła.

¹ Zob. T. Strumiłło, Do dziejów symfonii polskiej, *Muzyka* 5–6 (1953), s. 26–45; J.W. Reiss, Najpiękniejsza ze wszystkich jest muzyka polska, Kraków 1984²; E. Obniska, Muzyka dawna, w: *Dzieje muzyki polskiej w zarysie*, pr. zb. pod red. T. Ochlewskiego, Warszawa 1983², s. 72–75.

² Zob. M. Otań, Religijna kultura muzyczna na Warmii w latach 1466–1772, (mps pracy doktorskiej), Lublin 1989, s. 224–259.

Jako jednych z pierwszych kompozytorów symfonii, ks. Hieronim Feicht wymienia Hilariusza z wieluńskiej kapeli pijarskiej i bliżej nieznanego Anonima działającego w Rakowie³.

O następnych polskich kompozytorach symfonii mamy już więcej wiadomości.

A. Haczewski — kompozytor z 2. połowy XVIII wieku — autor *Symfonii D-dur* z 1771 roku. Jego utwór pełen jest lekkości, wdzięku i melodycznej elegancji, właściwej stylowi galant. Druga część *Symfonii* — Polonez oparta jest na rytmice tego narodowego tańca. Nie ma on jeszcze zamaszystego, majestatycznego charakteru cechującego XIX-wieczne polonezy. Natomiast zgodnie z duchem epoki odznacza się dworską gracją. A. Haczewski stosował manieri dynamiczne charakterystyczne dla szkoły mannheimskiej.

Jakub Gołąbek — kompozytor polski, prawdopodobnie pochodzenia śląskiego lub czeskiego. Do Krakowa sprowadził go ks. Wacław hrabia Sierakowski przełożony kapeli wawelskiej. Gołąbek jest autorem pięciu symfonii. Dwie z nich: D-dur i B-dur zachowały się w rękopisach kapeli w Szalowej, pow. Gorlice. Melodyka symfonii J. Gołąbka wykazuje jeszcze pewne pozostałości stylu barokowego. Kompozytor stosuje też z reguły skróconą formę reprzyzy, w której pojawia się tylko jeden z tematów allegra sonatowego. Jest kompozytorem naśladowującym twórców niemieckich, np. zachodzi podobieństwo między tematem I części wielkopolskiej symfonii a początkowym tematem *Faustsymfonie* F. Liszta, czy też w mogińskiej symfonii podobny jest efekt stopniowego wyłączania kolejno wszystkich instrumentów w kodzie łączącej wariacje, jak to ma miejsce w *Abschiedssymfonie* J. Haydna.

Jakub Gołąbek jako pierwszy z polskich kompozytorów zastosował fagot w symfoniach.

Engel — kapelmistrz katedry św. Jana w Warszawie, działający przed rokiem 1770. Zachowało się jego 11 symfonii (8 na Jasnej Górze), które wyszły spod prasy jego własnej sztycharni nut. Wśród zachowanych symfonii uderza fakt zastosowania w symfonii *ex F a Vocibus 9* poloneza jako części środkowej. Dedykacja symfonii podkanclerzowi litewskiemu Antoniemu Przeździeckiemu, pozwala przypuszczać, że warszawski kompozytor tworzył dzieła zgodnie z upodobaniem swego środowiska, zwłaszcza, że powiełał je w większej ilości egzemplarzy. Jego symfonie wykonywały kapele: katedralna św. Jana w Warszawie, królewska w Warszawie, dworska M.K. Ogińskiego w Słonimiu, klasztorna paulinów na Jasnej Górze i paulinów w Brdowie oraz klasztorna cystersów w Obrze.

Marcin Józef Żebrowski († 1770) był prawdopodobnie wcześniejszym kompozytorem polskim, który drukował swoje symfonie, i to za granicą (Amsterdam 1766). Według B. Muchenberga jest on autorem dwóch symfonii z 2. połowy XVIII w. zawartych w leksykonie Eitnera.

Na Jasnej Górze jako kompozytor działał również syn Marcina — Jan Żebrowski członek kapeli — dyskantysta⁴.

³ H. Feicht, Nowe spojrzenie na muzykę polską XVIII wieku, w: Z dziejów muzyki polskiej, nr 7, Bydgoszcz 1964, s. 7–22.

⁴ Zob. B. Muchenberg, Z zagadnień dokumentacji symfonii polskiej drugiej połowy XVIII wieku, w: Z dziejów muzyki polskiej, nr 14, Bydgoszcz 1969, s. 65–85.

Jan Wański (1762 – po 1800) utalentowany skrzypek, autor trzech symfonii (D, D, G-dur). Był najwybitniejszą postacią w życiu muzycznym Poznania. Dwie jego symfonie osnute są na motywach zaginionych oper artysty, noszących tytuły: *Pasterz nad Wisłą* (D-dur) i *Kmiotek* (G-dur). Kompozycje jego są utrzymane w pogodnym, jasnym kolorycie, odznaczające się zgrabną instrumentacją i żywą, pełną polotu i wdziękiem melodyką.

Wojciech Antoni Dankowski polski kompozytor mylnie uważany przez niektórych muzykologów (m.in. Reissa) za Czecha lub czeskiego pochodzenia — nazywanego się Danek⁵. W.A. Dankowski jest Polakiem pochodzącym i działającym w Wielkopolsce. Urodził się między 1760 a 1765 rokiem. W latach 1787–1790 pracował w Gnieźnie, a następnie przebywał we Lwowie w charakterze pierwszego altowiolinisty orkiestry teatralnej prowadzonej przez J. Elsnera⁶. Po powrocie ze Lwowa przebywał w Obrze u cystersów. Wiadomo, że był twórcą obecnie zaginionej *Symfonii D-dur*. Utwór ten posiadał rysy narodowe. Powolna część symfonii była polonezem, pozostałe części utworu również wykazywały wpływ rytmiki tego tańca⁷.

Antoni Milwid — kompozytor z 2. połowy XVIII wieku działał prawdopodobnie w kapeli kościelnej w Czerwińsku. Jest autorem kilku symfonii, m.in. *Symfonii b-moll Bieda ruska* i *Symfonii concertante* na obój i orkiestrę. Na podkreślenie zasługuje fakt, że jego symfonie miały słowiański charakter.

Antoni Habel — (żonaty, 11 dzieci) — pierwszy skrzypek katedralnej kapeli gnieźnieńskiej⁸. Był cenionym kompozytorem. Jego *Symfonia D-dur Violino I*, była często wykonywana przez kapelę. Odnaleziono *Symfonię f-dur* zachowaną w archiwum Księży Filipinów w Gostyniu Wielkopolskim. W archiwum gnieźnieńskim jest wzmianka, że kapituła wypłaciła A. Habelowi 90 zł polskich za 10 symfonii, jedno *Veni Creator* i dwie msze *na wszystkie instrumenty stosowane*. A. Habel dokonywał też zmian instrumentacyjnych symfonii zagranicznych dostosowując je do wykonawczych możliwości polskich kapel. Orkiestry, bowiem niemieckie liczyły 30–40 muzyków, zaś polskie kapele miały 12–13 osób razem z kantorami.

Przykładem takich przeróbek są dwie symfonie Haydna D-dur nr 62, Es-dur nr 74 skomponowane na smyczki, flet, 2 oboje, fagot, 2 rogi. A. Habel w D-dur dodał jeszcze jeden flet, natomiast wyeliminował 2 oboje i fagot. Według A. Habla *Symfonia Es-dur* ma dwa klarnety (których nie używa Haydn), natomiast nie ma fletu i fagotu⁹.

Joachim Albertini (ur. w 1748 w Pesaro — zmarł 1812 w Warszawie). Od 1777 roku działał w Warszawie jako kompozytor operowy i kapelmistrz Stanisława Augusta. Napisał m.in. *Symfonię Es-dur* w Warszawie 1791 r.

⁵ J.W. Reiss, *Mała historia muzyki*, Kraków 1987², s. 97.

⁶ D. Idaszak, *Z problematyki czeskiej emigracji muzycznej w Polsce XVIII wieku*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, nr 6, Bydgoszcz 1963, s. 5–14.

⁷ Zob. J. Więckowski, *Przyczynek do biografii Dankowskiego*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, nr 5, Bydgoszcz 1963, s. 18–23, W. Zientarski, *Działalność Wojciecha Dankowskiego w Gnieźnie*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, nr 4, Bydgoszcz 1962, s. 5–15.

⁸ Zob. D. Idaszak, *Autografy Antoniego Habla w zbiorach gnieźnieńskich*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, nr 7, Bydgoszcz 1964, s. 83–90.

⁹ W. Zientarski, *Antoni Habel nieznan kompozytor i muzyk z końca XVIII i początku XIX wieku*, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, nr 5, Bydgoszcz 1963, s. 5–13.

W podhalańskiej wiosce Szalowa w XVIII wieku powstała kapela parafialna istniejąca do dziś. Zachowało się tam wiele rękopisów symfonii z końca XVIII wieku. Oprócz znanych kompozytorów polskich i obcych są tam nieznanе dotąd polskie nazwiska:

— G. Paszczyński — zachowała się jego I-częściowa *Symfonia Es-dur (Allegro moderato)* na 2 *Clarnetti*, 2 *Cor.* 2 *Viol. Basso*.

— Wygrzywulski — fragment symfonii (*Maestoso, Adagio, Menuetto* i *Trio, Andante*) — rękopis z końca XVIII w.¹⁰

Do pełnej listy polskich kompozytorów symfonii klasycznej XVIII wieku należy dołączyć twórców znanych z nazwiska, których zachowały się utwory:

— Namieyski — kompozytor działający w 2. połowie XVIII wieku w Wielkopolsce. Autor m.in. *Symfonii D-dur*. Brak jest danych dotyczących jego życia. Na wyróżnienie zasługują menuety w symfoniach. Są niemal haydnowskie.

— Michał Orłowski — autor *Symfonii F-dur*.

— Jakub Pawłowski — autor 3 symfonii (B-dur, F-dur, Es-dur).

W okresie przełomu XVIII–XIX wieku tworzył Karol Pietrowski znany jako twórca dwóch symfonii. *Symfonię D-dur* wzorował na stylu mozartowskim. Temat swej symfonii oparł na temacie uwertury do opery *Czarodziejski flet* W.A. Mozarta.

— Najdojrzałą postać osiągnęła forma symfonii w twórczości Franciszka Ścigalskiego — organisty i dyrygenta kapeli w Grodzisku Wielkopolskim i Poznaniu (w latach 1821–1827). Jego *Symfonia D-dur* utrzymana w klasycznym schemacie czteroczęściowym, żywa pogodna, pełna wdzięku i finezji, odznacza się zgrabną, przejrzystą instrumentacją. Szczególnie interesująca jest 2. część tego dzieła, zwracająca uwagę rozlewnym, typowo słowiańskim liryzmem. Kompozytor nie cytuje autentycznej melodii ludowej, lecz udaje się mu wytworzyć klimat emocjonalny bliski w charakterze rzewnej melancholii polskiego folkloru¹¹.

II. WARMIŃSCY KOMPOZYTORZY I KAPELE W XVIII WIEKU

Kapela w Dobrym Mieście działała od XVI wieku do 1810 roku. Do dziś zachował się niekompletny zbiór muzykaliów, m.in., 21 mszy, a wśród nich: *Msza C-dur* W.A. Mozarta (KV 257), trzy msze żałobne *Requiem*: W. Müllera¹². Zachowała się też jedyna kompozycja polskiego autora napisana w stylu neapolitańskim — *Missa pro defunctis* Józefa Kozłowskiego¹³.

¹⁰ J. Więckowski, Z dziejów XVIII-wiecznej kapeli w Szalowej, w: Z dziejów muzyki polskiej, nr 7, Bydgoszcz 1964, s. 55–63.

¹¹ Por. B. Muchenberg, Niektóre właściwości faktury orkiestrowej symfonii polskich XVIII wieku, w: Zeszyty Naukowe VI, Gdańsk 1969, s. 58–82.

¹² Wykonywano również utwory takich kompozytorów jak: S. Binder, J. Dreyer, R. Gervais, J.B. Schiedermayer, J.N. Wozet. Zob. M. Ota p, jw., s. 247.

¹³ Józef Kozłowski (1757–1831) pracował jako śpiewak i organista w katedrze św. Jana w Warszawie. Był nauczycielem M.K. Ogińskiego. Od 1786 roku działał w Petersburgu jako dyrygent, pedagog i kompozytor. Napisał „Requiem” na śmierć Stanisława Augusta. Zostało wykonane w 1798 r. w Petersburgu. Zob. E. Hinz, Zarys historii muzyki kościelnej, Pelplin 1987, s. 73, 156.

Również w Lidzbarku Warmińskim przy rezydencji biskupów od XVI wieku istniała kapela. Czas świetności tego wokalnie-instrumentalnego zespołu przypada na połowę XVIII wieku. Za czasów biskupa Ignacego Krasickiego na zamku lidzbarskim działała kapela złożona z kilkunastu muzyków różnej narodowości¹⁴. Wśród nich przez 10 lat pełnił funkcję kapelmistrza (do 1790 r.) polski kompozytor i muzyk Grabowiecki. Wysokie stanowisko w kapeli zawdzięczał swym umiejętnościom gry na klawesynie, flecie, skrzypcach i wiolonczeli. Udzielał również lekcji gry na klawikordzie bratankowi biskupa Ksaweremu Krasickiemu. Z kompozycji jego zachował się tylko jeden *Polonez B-dur* z 1773 r. wydrukowany w „Musikalische Kunstmagazin” w roku 1782¹⁵.

W Olsztynie przy kościele św. Jakuba działała kapela wokalnie-instrumentalna. Tu w latach 1772–1775 zdobył muzyczne wykształcenie Jan Lieder organista i nauczyciel w Biesowie koło Biskupca Reszelskiego. Według jego syna nauczyciela w warszawskich gimnazjach Franciszka Liedera *kapela stynęła naówczas na całą Warmię*. Stwierdzenie to pozwala na przypuszczenie o wysokim poziomie muzycznym olsztyńskiej orkiestry. W swoim repertuarze obok mszy, nieszporów, litanii miała również i symfonie, uwertury, partity czy koncerty. Nie wiadomo kim byli muzycy działający w tej kapeli. Z 1736 roku jest wzmianka o Antonim Wysockim, który był instrumentalistą¹⁶.

Piotr Schulz (1696–1763) — jezuita, pochodził z Braniewa. W 1714 roku kierował miejscową bursą muzyków, ucząc w niej muzyki wokalne i instrumentalnej. W diariuszu kolegium określono go tytułem *trefflicher Musiker* to znaczy znakomity muzyk. Będąc rektorem w reszelskim kolegium jezuickim w roku 1736 skomponował na cześć prowincjała Władysława Dauksa *utwory wokalne i instrumentalne*¹⁷.

Karol Wallrath (2. połowa XVIII w.) pochodził z Braniewa, gdzie jego ojciec Elias Wallrath pełnił funkcję organisty. Kształcił się w reszelskim kolegium jezuickim. W roku 1771 działał jako wiolonczelista w kapeli biskupiej, a w roku 1792 grał w kapeli dobromiejskiej. Ks. Fox w *Dyariuszu z Heilsberga* nazywa go sławnym muzykiem grającym swoje utwory¹⁸.

W Świętej Lipce od roku 1722 działała warmińska kapela jezuicka. W aktach wizytacyjnych z tego okresu są jedynie ogólne sformułowania, że uczniowie grają na różnych instrumentach i śpiewają figuralnie. Podobnie jak w innych szkołach jezuickich, w Św. Lipce uczono muzyki wokalne solowej i chóralnej, instrumentalnej, teorii muzyki oraz kompozycji. Szkoła muzyczna była prowadzona przez dwóch nauczycieli: kapelmistrza i organistę. W 1783 roku kapelmistrzem był Antoni Tomaszewski pochodzący ze Św. Lipki. Nie znany jest dokładny skład kapeli. Zachował się natomiast z 1783 roku wykaz instrumentów: 4 skrzypce,

¹⁴ Zob. J. Prosnak: *Kultura muzyczna Warszawy XVIII wieku*, Kraków 1955, s. 202; J. Lewandowski, *Życie muzyczne na dworze Ignacego Krasickiego w Lidzbarku Warmińskim*, w: *Muzyka na Warmii i Mazurach*, red. J. Boehm, Olsztyn 1986, s. 15.

¹⁵ Wydrukowany został również przez PWM w zbiorze „Z polonezów polskich” red. K. Hławićki, Kraków 1978. Zob. M. Otap, jw., s. 136.

¹⁶ Tamże, s. 254.

¹⁷ Tamże, s. 134.

¹⁸ Tamże, s. 136.

3 skrzypce altowe, 2 skrzypce basowe, 2 oboje, 2 oboje d'amour, 2 rózki angielskie, 8 waltorni, 5 trąbek, 2 trąbki altowe, 1 tuba basowa 2 fagoty, 2 bębny¹⁹.

III. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA POLSKIEJ TWÓRCZOŚCI SYMFONICZNEJ

Dokonując ogólnej charakterystyki twórczości polskich kompozytorów należy zwrócić uwagę na dużą ilość piszących symfonie. Świadczy to o powszechnym uprawianiu w Polsce tego gatunku. W niniejszym opracowaniu wymieniono 21 kompozytorów, przy czym nie jest to liczba zamknięta. Wiemy o istnieniu około 50 symfonii polskich, z czego odnaleziono ponad 30. Nie zawsze udało się muzykologom ustalić, kto jest autorem niektórych anonimowych symfonii.

Żaden z polskich symfoników — rówieśników Haydna i Mozarta nie posiadał szczególnie wybitnego talentu, jednak ich twórczość obok elementów obiegowego języka dźwiękowego klasycyzmu, stanowiącego wspólną własność całej muzycznej Europy, dają się zauważyć pewne indywidualne cechy, np. słowiański charakter czy stosowanie rytmiki poloneza.

Wiele kompozycji polskich jest nawiązaniem do twórczości Haydna lub Mozarta. Kraków, Gniezno, Poznań, Lwów, Warszawa utrzymywały kontakty z muzycznymi ośrodkami na zachodzie Europy. Stamtąd przysyłano naszym kapelom wszelkie nowości muzyczne, stosowane później przez polskich kompozytorów. Dają się zauważyć też większe wpływy szkoły mannheimskiej na twórczość kompozytorów w Wielkopolsce, zaś szkoły wiedeńskiej na kompozytorów tworzących na południu Polski.

Symfonie w większej części są komponowane na osiem głosów. Jedne były tworzone dla istniejącego zespołu i dostosowane do jego możliwości wykonawczych, inne natomiast, o ile nie odpowiadały aktualnej obsadzie instrumentalnej, ulegały przeinstrumentalizowaniu, a nawet dość daleko posuniętym przeróbkom²⁰.

Polscy kompozytorzy tworzyli symfonie zarówno trzy-, jaki i czteroczęściowe:

— trzyczęściowe (bez menueta) pisali kompozytorzy starsi: J. Szczurowski (prawdopodobnie), Anonim (odnaleziony przez Opieńskiego), A. Haczewski, J. Gołąbek, J. Wański;

— czteroczęściowe — tworzyli kompozytorzy młodszy: W.A. Dankowski, A. Milwid, K. Pietrowski, F. Ścigalski;

— Namieyski stoi na pograniczu między obiema grupami — swą tematyką oraz pięcioczęściowością (dwa menuety obramowujące część powolną).

Należy również stwierdzić, że symfonie Ścigalskiego i Pietrowskiego odpowiadają w pełni wymaganiom klasyków wiedeńskich w ich dojrzałym okresie.

Ogólnie charakteryzując twórczość kompozytorów działających na Warmii można określić jako stojącą na wysokim poziomie. Można przyjąć za prawdziwe

¹⁹ Zob. T e n z e, Szkoła muzyczna w Świętej Lipce 1722–1909. Studium muzykologiczne (mps pracy magisterskiej), Lublin 1981, s. 35–40.

²⁰ Por. W. Z i e n t a r s k i, O instrumentach muzycznych kapeli gnieźnieńskiej na przestrzeni XVIII wieku, w: Z dziejów muzyki polskiej, nr 13, Bydgoszcz 1969, s. 9–21.

dawne pochlebne opinie. Skład kapel był typowy dla przełomu okresu baroku i klasycyzmu. Wiadomo, że utwory pisane przez warmińskich kompozytorów były przeznaczone do wykonywania przez miejscowe kapele najczęściej składające się z uczniów. Same utwory w większości nie przetrwały do naszych czasów i znane są tylko z tytułów.

ERMLÄNDISCHE KOMPONISTEN VOR DEM HINTERGRUND POLNISCHER KLASSISCHER SYMPHONIEN DES 18. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Symphonien wurden im Polen des 18. Jahrhunderts vor allem für Hofkapellen, Kirchen- und Klosterkapellen komponiert. Städte verfügten noch nicht über Konzertsäle, die im Westen schon gang und gäbe waren. Unter der Gesamtzahl von hundert polnischen Kapellen verschiedener Größe befanden sich im Ermland einige Kirchenkapellen, u.a. in Dobrze Miasto, Lidzbark, Olsztyn, Braniewo, in Św. Lipka und Reszel.

Zu den bekanntesten Namen polnischer Komponisten von Symphonien gehören: J. Szczurowski, A. Haczewski, J. Gołębek, J. Wański, W.A. Dankowski, A. Milwid, K. Pietrowski, F. Ścigalski und Namieyski. Keiner der polnischen Symphoniker besaß ein besonders hervorragendes Talent, aber ihr Schaffen zeichnete sich neben Elementen der klassischen Sprache durch individuelle, slawische Merkmale aus. Nicht zu übersehen sind die Einflüsse der Mannheimer Schule auf das Schaffen der Komponisten in Groß Polen, der Wiener Schule wiederum auf die im südlichen Polen lebenden Komponisten.

Aus Ermland sind folgende Namen von Musikern aus jener Zeit bekannt: Grabowiecki, Jan Lieder, Antoni Wysocki, Piotr Schulz, Elias und Karl Wallrath und Anton Tomaszewski. Die von den ermländischen Komponisten geschaffenen Musikstücke wurde zur Aufführung vor allem von Ortskapellen, die meistens aus Schülern bestanden, vorgesehen.

